

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Рабінович Сергій Петрович

УДК 340. 12 (447) + УДК 342. 7 (477)

**ПРАВА ЛЮДИНИ
У ПРИРОДНО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ НЕОТОМІЗМУ**

**Спеціальність 12.00.01 - теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

ОДЕСА – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Науково-дослідному інституті державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України, Львівській лабораторії прав людини і громадянина.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент Академії
правових наук України
МИРОНЕНКО Олександр Миколайович,
Конституційний Суд України, суддя

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
КОЗЛОВСЬКИЙ Антон Антонович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права

кандидат юридичних наук, доцент
ОБОРОТОВ Юрій Миколайович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри теорії держави і права

Провідна установа: Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, кафедра теорії та історії
держави і права (м. Київ)

Захист відбудеться 21.06.2003 р. о 12годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 19.05.2003 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Прикметною особливістю сучасного етапу розвитку людства є глобалізація проблеми забезпечення і захисту прав та свобод людини.

У духовній сфері суспільного життя цей закономірний процес знаходить найбільш рельєфне відображення у створенні різноманітних “людіноцентристських” учень, теорій, концепцій – зокрема таких, котрі якраз і мають своїм безпосереднім об’єктом феномен прав людини. Так чи інакше, нині формується загальна теорія прав і свобод людини, що покликана, поряд з іншим, слугувати науковим підґрунтям проектування, схвалення й реалізації їх міжнародних (всесвітніх та регіональних) стандартів – актуальних орієнтирів політико-юридичної практики будь-якої держави.

Неодмінним чинником процесу конституювання означеної – найгуманістичнішої за своїм спрямуванням – галузі знань є відбір і використання кращих теоретичних здобутків із “праволюдської” тематики, які сформувались у рамках певних філософських, наукових, ідеологічних, релігійних та інших духовних течій. Такі здобутки мають знаходити застосування й у національних доктринах прав людини та у відповідній державно-юридичній практиці.

Осторонь цих процесів не може залишатись і сучасна Україна. З огляду на наведене, особливого значення набуває вивчення і врахування досвіду теоретичного та практичного розв’язання проблеми прав людини тими інституціями, котрі здійснюють (або здатні здійснювати) істотний вплив на етико-правову свідомість і реальну практику суспільства. Серед таких інституцій чільне місце належить найчисельнішій із християнських конфесій та одному із найбільших релігійних об’єднань світу – католицькій церкві, духовно-ідеологічна діяльність якої спирається на філософію неотомізму.

Важливим є й те, що католицизм був та й, у певному сенсі, нині залишається одним із чинників долучення України до європейського культурного, соціального та політико-правового простору. І, зокрема, тому, що католицька церква є такою структурою, котра виступає носієм систематизованого соціального вчення, що має понад сторічну історію. Ґрунтовність теоретичної розробки ідеологами католицизму етико-гуманістичних цінностей, у тому числі – природних прав людини, репрезентованих у його соціальній доктрині, є сьогодні широко визнаною.

Юридикопозитивістські методологічні настанови, під впливом яких перебувало вітчизняне правознавство радянського періоду, зумовили брак у ньому розгорнутих конструктивних досліджень природно-правових концепцій. Тому й у нинішній українській юриспруденції евристичний потенціал сучасних природно-правових доктрин, до котрих належить і вчення католицької церкви про права людини, ще залишається недостатньо вивченим і використаним.

Деякі аспекти праворозуміння неотомізму привертали увагу вітчизняних дослідників (зокрема М. М. Алексєєва, М. Ю. Бабія, О. М. Величка, В. І. Гараджи, П. Р. Гусака, В. Я. Дудкіна, В. К. Дяченка, М. В. Желнова, С. А. Калініна, К. М. Костюка, П. Н. Костюка, А. А. Красикова, М. О. Ковальського, С. Н. Ладивірової, О. Е. Лейста, Б. О. Лобовика, О. А. Лукашової, С. І. Максимова, Н. В. Максимової, Г. В. Мальцева, М. Ф. Мариновича, О. М. Мироненка, С. Г. Моїсеєнка, І. О. Музички, В. С. Нерсисянца, Ю. С. Пивоварова, Ю. Т. Підлісного, М. А. Придворова, Ф. Г. Овсієнка, В. О. Туманова, Б. О. Філіпова, В. О. Четверніна, О. Х. Юлдашева, П. Л. Яроцького) та вчених далекого зарубіжжя (А. Ауера, Г. Вашкевича, С. Вітека, К. Войтили, Дж. Браєна Гера, Д. Голенбаха, З. Грохольські, Й. Гьофнера, Ш. Журне, М. Земби, П. де Лобьє, А. Кноля, Й. Кондзели, А. Костя, М. Кромпеця, Й. Круціни, Ч. Куррана, Ф. Мазурека, Ю. Майки, Ж. Марітена, Й. Меснера, Р. Міллера, Дж. Мюррея, О. фон Нель-Бройнінга, М. Новака, З. Петері, В. Пивоварські, Т. Плужанські, А. Родзінські, С. Сінхи, Т. Стиченя, Е. Топича, Ч. Стжешевські, А. Шостека, М. Шупака, П. Янецкі, Т. Ярошевські та інш.) Однак у вітчизняній юридичній науці комплексний аналіз католицької концепції прав людини поки що не здійснювався.

Між тим, як видається, саме такий аналіз може сприяти розвитку в Україні загальної теорії прав і свобод людини (зокрема уточненню й збагаченню її поняттєво-термінологічного апарату), з'ясуванню сучасних тенденцій формування й утвердження їх міжнародних стандартів.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося згідно з планом наукової діяльності Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України в межах теми “Проблеми реалізації прав людини і громадянина в Україні у світлі європейських стандартів (загальнотеоретичні та галузеві аспекти)” (номер державної реєстрації у Міністерстві освіти і науки України 0101V006665).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є комплексна історична і загальнотеоретична характеристика концепції прав людини у контексті природно-правової думки неотомізму у XX столітті (на матеріалах католицького соціального вчення) та з'ясування внеску неотомізму у наукове осмислення й обґрунтування сучасних світових та європейських стандартів прав людини.

Для досягнення цієї мети необхідно було розв'язати такі завдання:

- дати загальну характеристику соціальної доктрини католицизму, для чого, передовсім, визначити поняття, джерела і принципи формування цього вчення та основні етапи його еволюції;
- дослідити історичний розвиток природно-правової думки неотомізму та встановити причини, умови й фактори, котрі вплинули на її сучасну змістовну динаміку;

- з'ясувати вихідні методологічні засади концепції прав людини у неотомізмі;
- проаналізувати зміст природно-правової доктрини неотомізму, зокрема визначити ті його антропологічно-правові положення, які складають теоретичну основу відповідної концепції прав людини, та розкрити природно-правові принципи соціальної етики неотомізму;
- подати загальнотеоретичну характеристику концепції прав людини у неотомізмі;
- розглянути ефективність і дієвість цієї концепції, задля чого визначити характер та ступінь її впливу на сучасну соціальну практику.

Об'єктом дослідження є праворозуміння неотомізму.

Предметом дослідження є концепція прав людини у соціальній доктрині католицизму XX ст. та її взаємозв'язок із сучасними тенденціями розвитку й осмислення інституту прав людини.

Методи дослідження. Комплексний характер досліджуваної проблеми, її знаходження, так би мовити, “на стику” декількох суспільних наук – передовсім, наук юридичних (загальної теорії права та держави, історії політико-правових учень, філософії права, правової антропології), а також таких дисциплін, як соціальна філософія та релігієзнавство, – зумовили й обрання відповідної методології та методів дослідження.

Теоретико-науковим фундаментом даної роботи слугували положення діалектики та соціального детермінізму. Водночас вихідним світоглядно-методологічним постулатом, покладеним в основу дисертаційного дослідження, стало визнання сутнісним виміром будь-яких правових явищ – насамперед прав людини – саме етико-антропологічного аспекта. При цьому дослідження виконувалося з позицій поміркованого етичного релятивізму та світоглядно-ціннісного плюралізму, що дало можливість неупереджено, без ідеологічної заангажованості, проаналізувати неотомістичну концепцію прав людини, виявити її евристичний потенціал, а також притаманні їй методологічні обмеженості.

Поряд із цим, у дослідженні застосовувався метод герменевтичного аналізу (зокрема для з'ясування змісту менш зрозумілого тексту шляхом порівняння його із текстом більш зрозумілим і логічно пов'язаним із першим) та метод контекстуалізації, котрий дозволив враховувати вплив історико-соціальних і політико-ідеологічних чинників на зміст природно-правових положень католицизму.

Використовувались також й інші загальнонаукові (дедукція, індукція, аналіз, синтез, порівняння) та окремі спеціальнонаукові (юридичні, антропологічні, релігієзнавчі) дослідницькі підходи.

Зокрема за допомогою методу порівняння вивчалась історична динаміка природно-правової доктрини неотомізму.

Шляхом індукції та абстрагування встановлювались найважливіші змістовні елементи неотомістичної концепції прав людини та визначались її методологічні принципи.

Методом дедукції виявлявся вплив зазначених методологічних настанов на окремі “праволюдніні” положення соціальної доктрини католицизму.

На основі аналізу та синтезу формулювались дефініції понять прав людини згідно із неотомістичною доктриною, а також і деяких основних понять загальної теорії прав людини.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше у вітчизняній загальнотеоретичній юридичній науці здійснено системний аналіз неотомістичної концепції прав людини. Таке дослідження дозволило сформулювати низку положень, котрі, як видається, характеризуються певною науковою новизною, а тому виносяться на захист.

Елементи наукової новизни вбачаються, зокрема, у наступному:

- систематизації особливостей розвитку природно-правової ідеології неотомізму у XX ст.;
- виявленні сутнісних ознак прав людини у природно-правовій доктрині неотомізму та виокремленні серед цих ознак первинних і похідних;
- встановленні впливу визначальних методологічних засад неотомістичного праворозуміння на специфіку католицької концепції прав людини;
- інтерпретації поняття гідності людини в аспекті неотомістичної природно-правової думки та розкритті його евристичних можливостей;
- формулюванні дефініції поняття прав людини відповідно до праворозуміння неотомізму;
- загальнотеоретичному визначенні понять прав людини, природно-правового статусу людини та природної правосуб'єктності людини;
- пропозиціях щодо законодавчого закріплення в Україні засад субсидіарності (допоміжності) та спільного блага;
- виявленні внеску природно-правової доктрини католицизму у загальноцивілізаційний процес осмислення антропологічних основ прав людини та впливу міжнародно-правової ідеології прав людини на соціальну доктрину католицизму.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертаційного дослідження здатні, по-перше, сприяти подальшій розробці загальної теорії прав людини, удосконаленню її поняттєво-термінологічного інструментарію.

По-друге, вони можуть застосовуватись для обґрунтування пропозицій щодо оптимізації законодавчого закріплення загальних засад юридичного регулювання у галузі прав людини і громадянина.

По-третє, їх можна використовувати у навчальному процесі при викладанні курсів загальної теорії права і держави, прав людини, філософії права, історії політичної і правової думки, правової антропології, а також філософської антропології, соціальної філософії, релігієзнавства. Вони також можуть

виявитись корисними у діяльності, спрямованій на виховання шанобливого ставлення до гідності і прав людини, на формування толерантної поведінки у суспільстві, у міжкультурному та міжконфесійному діалозі й у розвитку ідеологічного плюралізму в Україні.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорювалася на засіданнях Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України.

Основні положення, висновки й рекомендації дисертаційного дослідження оприлюднено у доповідях на міжнародних наукових конференціях: “Конституційні права і свободи громадян в Україні та Республіці Польща: реалії й перспективи” (Львів, 9–11 листопада 2000 р.) (тези опубліковані), “Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти)” (Київ, 15–16 березня 2001 р.) (тези опубліковані), “Судовий захист прав людини: національний і європейський досвід” (Одеса, 9 жовтня 2001 р.), “Історія релігій в Україні” (Львів, 20–24 травня 2002 р.) (тези опубліковані), “Свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми” (Київ, 21–22 жовтня 2002 р.) (тези опубліковані), а також на регіональній науково-практичній конференції “Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні” (Львів, 14 лютого 2002 р.) та всеукраїнській науковій конференції “Проблеми методології правової науки” (Харків, 13–14 грудня 2002 р.)

Публікації. За темою дисертації опубліковано десять наукових праць, у тому числі п’ять – у фахових виданнях, перелік яких затверджений ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, шести розділів, сімнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, у тому числі 30 сторінок списку використаних джерел, що включає 369 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовується актуальність обраної теми, формулюються мета і завдання, об’єкт і предмет дослідження, обґрунтовуються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів.

У *першому розділі* “Огляд літератури за темою та характеристика методології дослідження” міститься два підрозділи, в яких аналізується джерельна база дисертаційного дослідження та обґрунтовуються методи, які у ньому використовувалися.

У *підрозділі 1.1. “Характеристика джерел”* подається огляд літератури за темою дослідження, окреслюються основні етапи розвитку наукової думки

за розглядуваною у дисертації проблемою і визначаються ті питання, що залишилися невирішеними.

У підрозділі 1.2. “Особливості методології дослідження” викладається загальна методика дослідження, характеризуються його основні методи і обґрунтовується доречність їх використання у роботі.

Другий розділ “Розвиток природно-правової думки неотомізму у XX столітті” складається з двох підрозділів, у яких розглядається еволюція неотомістичної природно-правової ідеології, відображеної в офіційних документах та інших джерелах католицького соціального вчення.

У підрозділі 2.1. “Загальна характеристика соціального вчення католицизму” визначається поняття соціальної доктрини католицизму, характеризуються джерела й основні принципи її формування, а також обґрунтовується підставність використовуваної у дослідженні двоетапної періодизації еволюції природно-правової думки неотомізму. Висвітлюються філософсько-правові погляди Томи Аквінського як теоретична основа природно-правових концепцій католицької церкви.

У підрозділі 2.2. “Еволюція природно-правової думки неотомізму” розвиток еволюції неотомістичного праворозуміння у XX ст. характеризується як процес, зумовлюваний головним чином історико-соціальними та політико-ідеологічними чинниками.

Звернення католицизму до природно-правового вчення неотомізму було викликане необхідністю вирішення актуальних соціально-політичних завдань, котрі постали перед католицькою церквою наприкінці XIX ст. Відтак, на першому етапі своєї еволюції – від моменту оприлюднення енцикліки папи римського Лева XIII “*Rerum novarum*” (“Нові речі”, 1891 р.) і до середини XX століття – неотомістична природно-правова думка розвивалась у рамках конфронтації із секулярними ідеологіями соціалізму та лібералізму. У такому контексті Левом XIII (1878–1903) та його наступниками – Пієм XI (1922–1939) і Пієм XII (1939–1958) з томістичних позицій природної справедливості обстоювалась недоторканність інституту приватної власності, низка соціально-економічних прав трудівників та право на свободу католицького віросповідання. При цьому природність свободи слова, думки, совісті й релігії заперечувалась, що пояснювалось насамперед прагненням католицької церкви забезпечити власні інституційні інтереси, посиливши при цьому вплив на робітничий клас як вагому рушійну силу соціальних перетворень.

Загальноцивілізаційні зміни середини XX ст. і внутрішні суперечності католицизму призвели до соціальної та віровчительної кризи останнього. Необхідність пристосування католицької церкви до існування у секуляризованому ідейно-плюралістичному світі зумовила її перехід від конфронтаційних відносин із нехристиянськими соціально-політичними утвореннями до діалогу з ними. Саме тому в цей період, котрий позначає собою початок другого етапу в

розвитку неотомістичної природно-правової думки, церква сприйняла секулярну концепцію прав людини, надавши їй богословської аргументації, а також визнала низку тих прав людини, котрі в минулому нею заперечувалися. За понтифікату Івана XXIII (1958–1963) та Другого Ватиканського собору (1963–1965), католицизмом було здійснене теологічне обґрунтування принципу всезагальної правової рівності та загального права на релігійну свободу. Методологічною основою таких змін став “антропоцентричний поворот”, який виявився у тенденції до суб’єктивації природного права.

У дослідженні прослідковується розвиток цієї тенденції у післясоборовому природно-правовому вченні католицизму та у сучасній неотомістичній концепції прав людини, представлений у понтифікальних документах Івана Павла II.

Зроблено висновок про те, що, починаючи з 60-х років XX ст., католицька доктрина прав людини стає, по суті, християнсько-персоналістичною інтерпретацією томістичної теорії природного права. При цьому відзначається, що практична правозахисна активність католицької церкви зазвичай підпорядковується політичним інтересам останньої. З огляду на це, до 60-х рр. XX ст. католицизм у багатьох випадках надавав ідеологічну підтримку авторитарним політичним режимам, і майже до 70-х років XX ст. діяльність католицької церкви у сфері прав людини обмежувалась переважно декларуванням власної прихильності до їхньої охорони.

У *третьому розділі* “**Теоретико-методологічні засади природно-правової доктрини сучасного неотомізму**” міститься чотири підрозділи, в яких виділяються методологічно значущі теоретичні підходи, що на них ґрунтується праворозуміння сучасного неотомізму, а також розкривається зміст методологічних засад неотомістичної концепції прав людини: теоцентричного антропологізму, етичного онтологізму, ціннісного телеологізму та гносеологічного дуалізму.

У *підрозділі 3.1.* “**Теоцентричний антропологізм**” визначаються антропологічні засади неотомістичного праворозуміння і висвітлюється зміст теоцентризму як основоположного методологічного принципу католицької інтерпретації природного права. Теоцентричний антропологізм характеризується як підхід, згідно з яким правова реальність розглядається на основі поєднання теоцентричної світоглядної парадигми із антропоцентричною (принцип християнського персоналізму). Висвітлюються основні антропологічні положення сучасного неотомізму та аналізуються теоретико-правові проблеми, пов’язані із концепцією “природи людини”.

У *підрозділі 3.2.* “**Етичний онтологізм**” зазначається, що вказаний складник неотомістичного праворозуміння полягає у тому, що усі елементи морально-правової реальності – цінності, ідеї, норми, суб’єктивні права, правопорядок загалом – наділяються буттєвим статусом. Обґрунтовується позиція, згідно

з якою етичний онтологізм, усуваючи дуалізм факту і права, дозволяє ствердити права людини як антропосоціальну етичну реальність; а це означає, що права людини як природно-правове явище є настільки ж дійсними, як і суб'єктивні юридичні права.

У підрозділі 3.3. “Ціннісний телеологізм” подається загальна характеристика телеології як неодмінної складової правотворчості і правореалізації, а також розглядається специфіка ціннісного телеологізму як засади неотомістичного праворозуміння.

Методологічним стрижнем ціннісного телеологізму є інтерпретація будь-яких соціальних явищ з огляду на їхнє об'єктивне призначення (мету), котре тлумачиться як спрямованість до певного боговстановленого блага. Завдяки цьому апіорно визначаються моральний зміст та межі прав людини. Констатується неоднозначність католицької концепції ціннісного телеологізму. З одного боку, цей підхід заперечує самоцінність свободи, інструменталізуючи її стосовно певних буттєвих цілей. З іншого ж боку, саме він став теоретичною підставою для визнання всезагального права на релігійну свободу. На основі співставлення неотомістичного та лібералістичного підходів доводиться перевага останнього у теоретичному обґрунтуванні цінності суб'єктивних юридичних прав людини порівняно з об'єктивістською морально-правовою телеологією, котра не здатна виконувати такої ролі.

У підрозділі 3.4. “Гносеологічний дуалізм” розглядаються особливості неотомістичної гносеології та низка методолого-правових проблем, зумовлених нею. Зазначається, що основу пізнання прав людини у католицизмі становить гносеологічний дуалізм. Двоїстість неотомістичного праворозуміння розкривається як дуалізм божественного (*divinae*) і природного (*naturalis*) законів; як дуалізм морального сумління людини і офіційної доктрини церкви; як дуалізм метафізичного та емпіричного підходів до природного права.

Вказується, що найважливішим проявом гносеологічного дуалізму є дихотомія моральної свідомості (сумління) людини та соціальної доктрини католицизму як форм виявлення природного права. Доводиться, що такий дуалізм відображає суперечливість неотомістичного підходу до пізнання прав людини. Так, стверджуючи цінність сумління як джерела пізнання природного права, католицизм тим самим немовби санкціонує певний природно-правовий плюралізм; однак водночас – сакралізація офіційної церковної інтерпретації прав людини призводить до позитивізації вимог природного права, перетворює останнє з права, “вписаного у природу людини”, на своєрідне позитивне моральне право католицької церкви.

У четвертому розділі “Сутнісні характеристики людини як суб'єкта природних прав” аналізуються зміст і значення засадничих природно-правових категорій: гідність людини та свобода людини. Цей розділ складається із двох підрозділів.

У підрозділі 4.1. “Гідність людини як ціннісна основа її правосуб’єктності” зміст неотомістичної концепції людської гідності розкривається на основі зіставлення цієї концепції з іншими інтерпретаціями гідності – загальноетичною та юридико-позитивістською. Констатується, що, згідно із праворозумінням неотомізму, гідність людини – це її сакральна цінність як образу особистісного Бога. Робиться висновок про те, що притаманне неотомізму розуміння гідності дозволяє обґрунтувати ідею непорушності прав людини та засаду рівності усіх людей в їхніх природних правах.

Соціально-змістовна ж конкретизація поняття гідності здійснюється у католицизмі через визначення окремих прав людини як етико-релігійних вимог щодо гідних людини умов її існування й розвитку у конкретно-історичній ситуації. Відзначається, що у сучасній неотомістичній доктрині зміст таких вимог підлягає постійному уточненню з огляду на змінюваність соціальних умов, що спричинює й відображає динамізм католицької концепції прав людини.

Обґрунтовується положення про те, що ідея гідності та її теоретичне осмислення становить важливий внесок католицизму до міжнародної ідеології прав людини.

У підрозділі 4.2. “Свобода людини” неотомістична інтерпретація свободи як характеристики носія прав людини порівнюється із розумінням свободи, представленим у так званій лібертарно-юридичній концепції.

Показано, що сучасному неотомізму притаманний багаторівневий підхід до категорії свободи, за якого вона осмислюється як свобода волі, свобода вибору (суспільна свобода) та фінальна, духовна свобода (звільнення). У дисертації зроблено висновок, що таке розмежування “земного” і трансцендентного аспектів свободи демонструє діалектичний взаємозв’язок між правовими, природно-антропними і духовними аспектами свободи. Свобода волі виступає природною передумовою соціальної свободи, котра, у свою чергу, є необхідною, хоч і не достатньою умовою досягнення людиною духовної свободи.

Водночас вказується на неоднозначність неотомістичної концепції свободи як основи прав людини. Права людини визнаються належними їй остільки, оскільки людина є суб’єктом моральних зобов’язань, своєрідним постійним боржником перед Богом як джерелом трансцендентних моральних вимог.

У п’ятому розділі “Соціально-етичні принципи як концептуальні основи прав людини”, який складається з чотирьох підрозділів, досліджується еволюція осмислення католицизмом категорій справедливості, солідарності, субсидіарності та спільного блага як фундаментальних природно-правових засад неотомізму.

У підрозділі 5.1. “Справедливість” на основі співставлення лібертарно-юридичної та неотомістичної інтерпретацій категорії справедливості зроблено висновок, що католицизм обстоює багатоаспектний підхід до її змісту, розрізняючи обмінну, розподільчу, легальну та соціальну справедливість. Констату-

ється, що у розглядуваному вченні конкретний зміст згаданого принципу істотно змінюється залежно від того, до якої саме сфери відносин у соціумі застосовується категорія справедливості. Специфікою неотомістичного підходу є також визнання недостатності самої лише справедливості як формально-правового принципу та підкреслення пріоритетного значення іншої християнської етико-релігійної засади – “соціальної любові”.

У підрозділі 5.2. “Солідарність” показано, що своєрідним втіленням “соціальної любові” постає принцип солідарності. Продемонстровано, що у соціальній доктрині католицизму солідарність виступає етико-антропологічною засадою, яка впливає із суспільної природи людини. Зроблено висновок, що змістом принципу солідарності тут є вимога “переважаючого вибору на користь убогих”, котра має формувати пріоритети державної політики у сфері соціального захисту, а також вимога такої суспільної співпраці, яка ґрунтується на братерському ставленні кожного до іншої людини.

Виділено дві групи прав людини, котрі відповідають цьому принципу і впливають із нього. Першу групу становлять права на участь у розподілі результатів соціальної співпраці. До другої ж належать ті права, котрі можуть бути відображені поняттям під назвою “права на участь у створенні спільного блага, на створення спільнот та участь у їхній діяльності”.

У підрозділі 5.3. “Субсидіарність” розглядається правове значення засади субсидіарності (допоміжності). Відзначено, що у сучасному католицизмі цей принцип виступає джерелом “допоміжних” обов’язків спільнот “вищого” рівня, зокрема держави, щодо спільнот “нижчого” рівня (організацій та сімей) і окремих людей. Обстоюється положення про те, що субсидіарність виступає важливою засадою поєднання й розмежування приватно- і публічно-правового державного юридичного регулювання суспільних відносин.

Підсумовується, що зазначений принцип начеби опосередковано встановлює низку прав людини, а саме: права на громадянську, політичну, соціальну, економічну й культурну самостійність та ініціативу; права на необхідну допомогу у соціальній, економічній, культурній, політичній і правовій сферах.

У підрозділі 5.4. “Спільне благо” розкриваються природно-правовий зміст та значення принципу спільного блага. Показано, що сучасна католицька доктрина інтерпретує спільне благо як об’єктивну цінність спільноти. Воно, по-перше, визначає основною метою діяльності усіх суспільних і державних інституцій забезпечення прав людини, а, по-друге, служить критерієм оцінювання цієї діяльності.

У дисертації сформульовано деякі пропозиції, спрямовані на законодавче закріплення засад субсидіарності та спільного блага у публічному праві України.

У шостому розділі “Загальнотеоретична характеристика феномену прав людини” подається комплексний аналіз інтерпретації феномену прав

людини у природно-правовій доктрині неотомізму. Вказаний розділ об'єднує в собі три підрозділи.

У підрозділі 6.1. “Проблеми природної правосуб'єктності та природно-правового статусу людини” демонструється гносеологічна обмеженість антропологічного підходу до правосуб'єктності та доводиться необхідність звернення до її ціннісних основ. Запропоновано наступне визначення загального поняття природної правосуб'єктності: це правова властивість людини, що ґрунтується на її самоцінності як такої істоти, котра потребує розвитку задля розкриття та реалізації своєї власне людської сутності (природи).

У підрозділі 6.2. “Сутнісні ознаки та поняття прав людини” характеризуються особливості неотомістичної інтерпретації сутності прав людини. Показано, що сучасному неотомізму притаманне багатоаспектне розуміння цих прав. Зокрема права людини осмислюються як:

- специфічна антропно-правова реальність, котра вимагає суспільного визнання, морального пошанування та юридичного закріплення;
- моральні вимоги, котрі спрямовані на соціальну об'єктивацію справедливості в усіх сферах людського існування;
- об'єктивна мета суспільного порядку – спільне благо;
- засіб створення “особоцентричного” суспільного ладу, який відповідатиме ладу боговстановленому;
- умова справжнього миру на землі;
- основа для об'єднання усього людства та критерій оцінки гуманістичності тих чи інших суспільно-політичних явищ.

Вказується, що аналіз неотомістичної концепції прав людини дозволяє виявити їх сутнісні ознаки. Серед останніх виділяються дві групи: первинні та похідні. До первинних віднесено: боговстановленість; закоріненість у трансцендентній гідності людини; антропність (природність); інтерсуб'єктний характер; релігійно-моральну нормативність; соціально-персоналістичне призначення; соціокультурно-історичну зумовленість; необхідність державно-юридичного забезпечення.

До похідних же ознак прав людини у католицькому соціальному вченні можна включити: непорушність; універсальність; абсолютний характер; невід'ємність; інтегрованість; рівність для усіх людей; похідний характер прав людини щодо її релігійних обов'язків.

На основі синтезу первинних сутнісних ознак прав людини у дисертації пропонується дефініція загального поняття цього феномена (в інтерпретації сучасного неотомізму): права людини – це вимоги боговстановленого, універсального, справедливого суспільного порядку, що впливають з її трансцендентної гідності, відображаються у моральній свідомості людини, спрямовані на її вільний інтегральний розвиток та вдосконалення в межах спільного блага,

зумовлюються як загальноантропними, так і соціокультурно-історичними факторами й потребують державно-юридичного забезпечення.

У підрозділі 6.3. “Система прав людини” в результаті розгляду наявних у сучасному католицизмі підходів до класифікації прав людини зроблено висновок, що найбільш вдалою є її дворівнева модель, у якій права людини згруповано: а) за сутнісними вимірами людського існування та б) за способом соціальної інституціоналізації прав людини. Позитивне евристичне значення такої моделі вбачається насамперед у тому, що вона дозволяє відобразити і пояснити історичну змінюваність окремих видів прав людини.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено вирішення наукової задачі, котра полягає у тому, щоби на основі опрацювання сучасних досягнень загальної теорії права та держави, теорії прав людини, історії політичних та правових учень, а також філософії права подати комплексну характеристику сучасної неотомістичної концепції прав людини, відображеної у документах та інших джерелах католицького соціального вчення.

Виконане дослідження дало змогу дійти наступних висновків.

Найважливішими проявами еволюції природно-правової думки неотомізму у ХХ ст. стали: гуманізація змісту природного права; універсалізація вчення про права людини; модифікація теологічної аргументації прав людини, проявом якої стало зміщення акцентів в обґрунтуванні цих прав з закону природного на богооб’явлений; розширення переліку визнаних католицизмом прав людини; історичні зміни в інтерпретації основоположних соціально-економічних прав, котрі спрямовані загалом на розширення прав найманих робітників та обмеження прав власників засобів виробництва; систематизація вчення католицизму про права людини; “динамізація” природно-правової доктрини неотомізму.

До теоретико-методологічних переваг неотомістичного розуміння права і прав людини можна віднести концептуальну цілісність і спробу дати відповіді на питання про буттєві основи цих прав, а також виявити й відобразити моральні, духовно-змістовні аспекти права як сутнісні, іманентні властивості цього явища. Завдяки цьому католицизмом пропонується внутрішньо несуперечливе розв’язання чи не найважливішого питання у праворозумінні. Поряд із тим, не можна не звернути увагу й на проблематичність обґрунтування природності деяких приписів католицької релігійної етики.

Вплив неотомістичних методологічних підходів на особливості католицької концепції прав людини полягає у наступному.

Теолого-метафізичний підхід визначає, власне, надприродну зумовленість прав людини.

Розгляд прав людини у контексті релігійної соціальної етики спричинює те, що на перший план у неотомістичній доктрині висуваються принципи морально відповідального користування свободою, взаємозумовленості прав людини та її релігійно-моральних обов'язків.

Ціннісний телеологізм спричинює загальну детерміністичність католицької концепції свободи, а також такі її особливості, як: пріоритет трансцендентних релігійних обов'язків щодо прав людини; протиставлення негативістському ("ліберальному") розумінню свободи як "свободи від чогось" позитивної етичної інтерпретації свободи як "свободи для". Емпірично-соціальний же підхід до пізнання прав людини зробив можливим визначення й відображення об'єктивної конкретно-історичної зумовленості змісту прав людини, а також з'ясування соціальних передумов їх взаємопов'язаності.

Окремі методологічні підходи неотомістичної природно-правової доктрини (антропоцентризм та емпірично-соціальне пізнання прав людини) можуть бути ефективно використані у подальшій розробці основ загальної теорії прав людини.

Специфіка сучасної католицької доктрини прав людини полягає у наступному: поєднання сакрального обґрунтування прав людини із емпірико-соціологічним аналізом соціальних передумов порушень цих прав; доповнення міжнародного каталогу прав людини "інтегральними" правами (а саме: правами на інтегральний розвиток, на участь у суспільному житті, на мирне життя), а також окремими вітальними та соціально-економічними правами; запровадження специфічних релігійно-етичних обмежень свобод людини; встановлення принципів ціннісно-ієрархічного співвимірювання окремих прав людини; встановлення первинності соціальних та релігійних обов'язків щодо прав людини; наголошування на ідеологічно-виховних підвалинах здійснення та забезпечення прав людини; розробка соціально-етичних засад комплексної реалізації цих прав.

Згідно з природно-правовим вченням неотомізму, права людини виконують такі функції: соціально-аксіологічну (орієнтація на соціально-етичні цінності); соціально-інтегративну (засіб інтегрування, об'єднання суспільства в єдине ціле); "соціально-комунікативну", або політичну (засіб діалогу католицької церкви зі світськими інституціями). При цьому саме остання функція відображає роль, котру відіграють права людини у соціальній практиці католицизму.

Етичні принципи організації суспільства, у якому права людини можуть знайти належну реалізацію, відображено у неотомізмі засадами справедливості, солідарності, субсидіарності та спільного блага. У сфері прав людини ці принципи видаються настільки універсальними й суттєвими, що заслуговують на закріплення у національних конституціях (прикладом цьому може слугувати чинна Конституція Республіки Польща (ст. 1). Тому було би доцільно ви-

нести на обговорення пропозицію про закріплення деяких із них і в Конституції України. У ній ці засади могли би формулюватись наступним чином.

“Публічно-правове регулювання суспільних відносин в Україні ґрунтується на принципах допоміжності (субсидіарності) та спільного блага.

До компетенції вищого та центральних органів державної виконавчої влади належить виконання лише тих функцій і завдань, котрі не можуть бути самостійно виконані підпорядкованими їм органами державної влади, а також тих, котрі в інтересах спільного блага мають виконуватись виключно вищим та центральними органами державної виконавчої влади.

До компетенції місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування належить виконання лише тих функцій і завдань, які не можуть бути самостійно виконані іншими учасниками суспільного життя, не наділеними владними повноваженнями, а також тих завдань і функцій, котрі в інтересах спільного блага повинні виконуватись виключно місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування”.

В результаті дослідження неотомістичної природно-правової концепції стало можливим запропонувати визначення і деяких загальнотеоретичних понять, котрі, як видається, сприятимуть удосконаленню категоріально-термінологічного апарату сучасної загальної теорії прав людини:

права людини – це антропно зумовлені моральні вимоги (праводомогання), об’єктами яких є умови вільного розвитку людини, що визначаються як універсальними, так і конкретно-історичними обставинами її існування та обмежуються спільним благом;

природно-правовий статус людини – це сукупність її невід’ємних (природних) прав та обов’язків;

природна правосуб’єктність людини – це антропосоціально зумовлена властивість людини бути суб’єктом невід’ємних прав, актуалізована в її природно-правовому статусі. Вона є правовою характеристикою людини, що ґрунтується на її самоцінності як істоти, котра потребує розвитку задля розкриття своєї специфічної людської сутності (природи).

Природно-правова доктрина неотомізму зробила певний внесок у теоретичне осмислення й обґрунтування сучасних європейських та світових стандартів прав людини. Таким внеском можна вважати насамперед ідею гідності людини як фундамента усіх її невід’ємних прав. Своєю чергою, соціальне вчення католицької церкви зазнало й впливу міжнародної ідеології прав людини, відображеної у відповідних політико-правових документах. Це знайшло вияв у запровадженні в основні документи соціальної доктрини католицизму категоріально-термінологічного апарату прав людини, використовуваного у сучасній міжнародно-правовій практиці.

Дієвість неотомістичної концепції прав людини визначається впливом останньої як на національне законодавство окремих держав Європи й на між-

народні політико-правові документи, так і, опосередковано, на практику формування громадянського суспільства й розбудови соціальної держави в окремих посттоталітарних країнах (повоєнні ФРН та Австрія), а також на розвиток демократизаційних процесів 1970–1980-х років у деяких країнах Європи, Південної та Центральної Америки, Східної Азії та Південної Африки.

З огляду на обмежений обсяг дослідження, деякі аспекти проблематики прав людини у неотомістичній природно-правовій думці не змогли отримати у ньому повного розкриття (так, предметом детального розгляду не був зміст та обсяг окремих прав людини у неотомізмі).

Загальнотеоретична спрямованість дисертації зумовила й те, що у ній також не розглядалась низка важливих аспектів соціальної практики католицизму у царині прав людини (зокрема, політико-правова діяльність держави-міста Ватикан та католицьких політичних партій і рухів, проблема забезпечення прав людини у внутрішньоцерковних відносинах тощо). Усі ці питання потребують окремого наукового аналізу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Рабінович С.* Сторінки історії: релігійні канонічні джерела і Загальна декларація прав людини: Тора /Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні: Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України. Серія І. Дослідження і реферати. Вип. 1. – К.: Ін Юре, 1998. – С. 95-101.
2. *Рабінович С.* Права людини “першого покоління” і канонічні джерела християнства //Право України. – 2001. – № 3. – С. 50-54.
3. *Рабінович С.* Права людини і соціальна доктрина католицької церкви //Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 1. – С. 154-168.
4. *Рабінович С.* Гідність людини як онтологічна основа її невід’ємних прав: католицька інтерпретація /Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2002. – Вип. 12-13. – С. 126-131.
5. *Рабінович С.* Принцип персоналізму в офіційному католицькому вченні про права людини /Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні та політичні науки. – Вип. 16. – К., 2002. – С. 381-386.
6. *Рабінович С.* Принцип спільного блага у природно-правовому вченні католицької церкви /Державне будівництво та місцеве самоврядування: Зб. наук. праць. Вип. 3.– Харків: Право, 2002. – С. 150-160.
7. *Рабінович С.* Поняття прав людини у природно-правовій думці неотомізму //Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 1. – С. 44-58.

8. *Рабінович С.* Християнство і права людини: католицький контекст /Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти): Матеріали Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції (15-16.03. 2001 р.) – К., 2001. – С. 236-238.
9. *Рабінович С.* Зміст та етико-правове значення принципу субсидіарності у контексті соціальної доктрини католицької церкви /Історія релігій в Україні: Праці XII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20-24 травня 2002 року). Книга II. – Львів: Логос, 2002. – С. 444-448.
10. *Рабінович С.* Проблеми богословського обґрунтування всезагального права на релігійну свободу (на матеріалі соціальної доктрини католицизму) /Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми: Науковий щорічник /За заг. ред. А. Колодного і М. Бабія. – К., 2002. – С. 84-87.

АНОТАЦІЯ

Рабінович С. П. Права людини у природно-правовій думці неотомізму. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2003.

У дисертації здійснено системний аналіз неотомістичної концепції прав людини, відображеної у документах та інших джерелах соціальної доктрини католицизму.

Проаналізовано еволюцію праворозуміння неотомізму у XX ст. На основі розгляду теоретико-методологічних, ціннісно-антропологічних і соціально-етичних основ неотомістичної концепції прав людини розкрито евристичні можливості інтерпретації поняття гідності людини у католицизмі, подано загальнотеоретичну характеристику феномену прав людини у сучасному неотомізмі. Виявлено внесок природно-правової доктрини католицизму у загальноцивілізаційний процес осмислення антропологічних основ прав людини та встановлено вплив міжнародно-правової ідеології прав людини на соціальну доктрину католицизму.

Ключові слова: природно-правова доктрина, неотомізм, соціальне вчення католицизму, гідність людини, свобода людини, права людини.

АННОТАЦИЯ

Рабинович С. П. Права человека в естественно-правовой мысли неотомизма. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2003.

В диссертации на основе использования современных достижений общей теории права и государства, теории прав человека, истории политических и правовых учений, философии права исследуется неотомистская концепция прав человека, отраженная в документах и других источниках католического социального учения.

На материалах энциклик, посланий, обращений и других актов римских пап, документов соборов, синодов и иных институций католической церкви анализируется эволюция естественно-правовой мысли неотомизма на протяжении XX ст., а также устанавливаются причины, условия и факторы, которые оказали воздействие на ее содержательную динамику. Констатируется, что, начиная с 60-х годов XX ст., католическая доктрина прав человека выступает христианско-персоналистической интерпретацией традиционной томистской теории естественного права. Рассматривается общественно-политическая эффективность и действенность католической концепции прав человека.

Выясняется содержание исходных методологических принципов неотомистского правопонимания: теоцентрического антропологизма, этического онтологизма, ценностного телеологизма, гносеологического дуализма и выявляется их влияние на специфику католической доктрины прав человека. Характеризуются основные антрополого-правовые положения неотомизма и рассматриваются теоретико-философские проблемы, возникающие в связи с католической концепцией “природы человека”. Указывается, что важнейшим проявлением дуалистичности неотомистского правопонимания выступает дихотомия индивидуального морального сознания человека и социальной доктрины католицизма как двух различных форм обнаружения естественного права. Обосновывается, что такой дуализм отображает противоречивость рассматриваемого подхода к познанию прав человека. Подчеркивая ценность совести как источника постижения естественного права, католицизм тем самым санкционирует определенный гносеологический плюрализм; однако сакрализация официальной церковной интерпретации прав человека приводит к позитивизации естественно-правовых требований, трансформирует естественное право, “начертанное в природе человека”, в своеобразное позитивное естественное право католической церкви.

Путем сопоставления неотомистской интерпретации категорий человеческого достоинства и свободы как ценностно-антропологических оснований ка-

толической концепции прав человека и юридико-позитивистских подходов к этим проблемам анализируются особенности и раскрывается эвристический потенциал обозначенной интерпретации. Показано, что в неотомизме фундаментом учения о естественных правах человека выступает идея трансцендентного достоинства человека, основывающаяся на его божественном предназначении.

Исследуется эволюция осмысления католицизмом фундаментальных естественно-правовых принципов социальной этики – справедливости, солидарности, subsidiarности и общего блага.

Дается комплексная общетеоретическая характеристика феномена прав человека в неотомизме, в связи с чем на материале социального учения католической церкви рассматриваются общетеоретические проблемы естественной правосубъектности и естественно-правового статуса человека. Предлагается определение понятия естественной правосубъектности как антропосоциально обусловленного свойства человека быть субъектом неотъемлемых прав, актуализированного в его естественно-правовом статусе.

Выявляются особенности неотомистской интерпретации сущностных свойств прав человека. Обосновывается целесообразность выделения первичных и производных признаков прав человека в общей системе их католической аргументации. К первичным отнесены богоустановленность, укорененность в трансцендентном достоинстве человека, антропность (естественность), интересубъектный характер, религиозно-моральная нормативность, социально-персоналистическое предназначение, социокультурно-историческая обусловленность, необходимость их государственно-юридического обеспечения.

К производным же признакам прав человека, согласно католическому социальному учению, могут быть отнесены: нерушимость, универсальность, абсолютный характер, неотчуждаемость, интегрированность, равенство для всех людей, производность прав человека от его религиозных обязанностей. Предлагается дефиниция общего понятия феномена прав человека в неотомизме как требований богоустановленного, универсального, справедливого общественного порядка, которые проистекают из трансцендентного достоинства человека, отображаются в его моральном сознании, направлены на свободное интегральное развитие и совершенствование человека в пределах общего блага, обуславливаются как общеантропными, так и социокультурно-историческими факторами, нуждаются в государственно-юридическом обеспечении. Предлагается модифицированное общетеоретическое определение понятия прав человека.

Рассматриваются социально-функциональные интерпретации прав человека в современном католицизме, а также представленные в неотомизме подходы к классификации прав человека.

Ключевые слова: естественно-правовая доктрина, неотомизм, социальное учение католицизма, достоинство человека, свобода человека, права человека.

SUMMARY

Rabinovich S. P. Human Rights in the Natural Law Thought of Neothomism. - Manuscript.

Dissertation for gaining the scientific degree of Candidate of Juridical Science in specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Sciences. – Odessa National Academy of Law, Odessa, 2003.

The dissertation is focused on systematic analysis of Neothomistic human rights concepts, which are stated in the documents and other sources of Catholic social doctrine.

The author examines the evolution of law understanding of Neothomism in XX-th century. Based on thorough studding of theory, methodology, anthropological value studies, social and ethical grounds of Neothomistic human rights concepts the author reveals the possibilities of human dignity interpretation to evolve. The dissertation also comprises the general theoretical characteristics of human rights fenomenon in modern Neothomism. The author reveals the contribution of Catholic natural law doctrine into the global civilization process of comprehension of anthropological basis for human rights. The author observes the impact of international law ideology on human rights and social doctrine of Catholicism.

Key-words: natural law doctrine, Neothomism, Catholic social teaching, human dignity, human freedom, human rights.